

мр Живојин Ракочевић
Универзитет у Београду

Филолошки факултет

zivojin.rakocevic@gmail.com

821.163.41.09 Петровић Његош П.

https://doi.org/10.18485/ai_andric.2018.ch11

АНДРИЋ, ЋИЛАС, ЊЕГОШ:
КОСОВСКИ КРУГ, СИЛАЗАК СА ПОЗОРНИЦЕ
СМРТИ ИЛИ ГОВОР О СЕБИ

Анализа Андрићевог есеја „Његош као трагични јунак косовске мисли“ и студије Милована Ћиласа *Њеџош – њјесник, владар, владика* требало би да покаже Андрићев утицај на концепцију и методологију Ћиласовог писања, начина саопштавања идеја о Његошу, интерпретацију његовог живота, као и књижевно-критичких тумачења. Указује се да идеологија нове друштвене класе и Ћилас, један од њених еволуирајућих теоријских носилаца, преузимају и декомпонују утицајни и чувени есеј посвећен највећем српском пјеснику. Рад се бави овим књижевно–умјетничким идејама, мотивима, вредностима и њиховим релацијама – односно употребом у промијењеном идеолошком контексту, личној идентификацији и догматском приступу.

Кључне ријечи: Иво Андрић, Милован Ћилас, Његош, идеологија, поезија, косовски круг, интерпретација.

Анализа Андрићевог есеја „Његош као трагични јунак косовске мисли“ и текстова, као и структуре целокупне Ћиласове књиге *Њеџош – њјесник, владар, владика* показује да је Андрић извршио пресудан утицај на концепцију и методологију Ћиласовог писања, начина писања и саопштавања идеја о Његошу, интерпретације важних

животних доба и посебно књижевно критичких тумачења. Идеологија нове друштвене класе¹ и њен еволуирајући теоријски носилац преузимају и декомпонују један важан и широко познат текст највећег српског писца, који је посвећен највећем српском пјеснику.

Прво један, а потом и други аутор, пред читаоца, науку и друштво постављају очекивања, разрешења и објашњења једне опште теме у којој се крије могућа загорнетка пјесниковог стварања. Композиција Андрићевог текста заснована је на неколико основних теза: косовски круг; силазак са позорнице смрти или говор о себи; епска реалност, могућност природне крајности; памфлет и читање документа као почетак откривања драме. Прецизно, уз употребу извора и докумената, брижљиво уравнотежено Иво Андрић развија и води сваку од ових теза стварајући цјелину и дефинишући доминантне историјске, националне и умјетничке моделе.

**а) Косовски круг: надвременски
и надпросторни сегменти реалности**

Примарна идеја која сажима наслеђе, рађање, живот, дјелање, стварање, дијелом и вјеру, на крају и смрт са реалном перспективом вјечности, у Андрићевој појмовној структури није косовска у одвојеном друштвеном, идеолошком, умјетничком или религиоз-

¹ Наука о књижевности у оквирима марксистичке критике, социолошких и друштвених студија вреднује, тумачи и интерпретира дјело Петра Петровића Његоша прилагођавањем идеолошких апарата, применом марксистичке критичке теорије, превођењем дјела с језика умјетности на језик социологије. Први сегмент овог и оваквог погледа на стварање највећег српског пјесника односи се на идеолошку и ван идеолошку критику која дело и текст аутора, његову прихваћеност, однос и утицај на окружење, идентитет и развој види као формирану и развијену умјетничкову идеолошку свијест или идеологију умјетности.

ном контексту. Андрићево решење је косовски круг јер се у њему, у било којој тачки (на свим овим нивоима) сусрећу трагично и срећно, свјетлосно и мрачно, стваралачко и апокалиптично, идеализам и груби материјализам, земаљско и вјечно, индивидуално и национално одређење. Свака тачка тог круга је истовремено и крај и почетак, мјесто гдје су нераскидиво повезани у једну природу богочовјечански (поетски) напори стварања. Дуализам, антипод, супротстављеност, контраст заузимају значајан простор у критичком, књижевном, филозофском, религиозном или идеолошком тумачењу дјела, што се касније јављало и као препрека у рецепцији. Косовским кругом се решавају различити проблеми дуализма, друштвене идеологије и идеологије умјетности јер он сапрожима, не супротставља различите принципе и из њега се може кренути у, парадоксално, нови циклус истог круга. Он се не супротставља већ се из њега исходи. Његова реализација је могућа јер долази из области за које пјесник у тестаменту открива да су надвјечне и надпросторне. На крају есеја он открива ту „прецизну геометрију судбине“ у којој се круг трагично завршава „у тачки са које је кренуо. Видели сте, у овом кругу, као на Косову самом, *Све је светио и чистији било / И миломе доју ирисџуично*“ (Андрић 1976: 33).

Косовски круг је условио формирање кружне композиције самог есеја који се, у назначеним тезама, може читати из било које тачке, као збирка довршених мудрости, прецизних идеја или као рјечник. Таква структура има свој његошевски предложак у тестаменту за који Андрић тврди да је: „за себе једно јединствено дело, као круна Његошевог живота и стварања“ (Андрић 1976: 104) и цитира га:

„Слава тебје показавшему нам свјет! Хвала ти господи јер си ме на бријегу једног твојега свијета, дивног сунца благоволио напојити. Хвала ти господи, јер си ме на земљи над милионима и душом и тијелом украсио, колико ме је од мога ђетињства твоје непостиживо величанство топило у химне, у химне божанствене радости, удивљенија и велељепоте твоје, толико сам бједну судбину људску са ужасом расматрао и оплакивао. Твоје је слово све из ништа створило, твоме је закону све покорно. Човијек је смртан и мора умријети. Ја са надежом ступам твојему светилишту, божанственом, којега сам свијетлу сенку назро јоште с бријега, којега су моји смртни кораци мјерили. Ја на твој позив смирено идем, или под твојим ликом да вјечни сан боравим или у хорове бесмртне да те вјечно славим.“ (Андрић 1976: 104-105)

Издвојио је цјелину од седам величанствених реченица из које избија „глас хармоније сфера“ и свака од њих јесте довршена као круг и свака од њих истовремено јесте дио круга. Тај круг мора имати своју материју, цифре, клетве и опорукe, нахрањену сиротињу да се „очува и не изневери косовска мисао“.

Ако се идеологија узме као „скуп погрешних представа, лажних уверења и ефеката илузија заједничких припадницима друштвеног слоја, класе, нације, политичке странке, специфичне културе или света уметности која пројектује могући, актуелни и тренутни свет егзистенције“ (Шуваковић 2011: 319) и ако тај дискурс примјени на поступак којим Ђилас тумачи Његоша, добила би се једнодимензионална представа која је поново враћа принципу супротности као методолошком општем мјесту у тумачењу пјесника. Неопходно је дефинисати шта је реални допринос књижевној науци и гдје су његове идеолошке предности и ограничења. Андрићев утицајни есеј је прототекст у односу на Ђиласа

и он, у основи: проширује његова значења, развија их у посебне цјелине и даје им, у складу са духом времена, идеолошку компоненту или преобликовање.

Форма косовског круга је напуштена и постала је једносмјерна теза, епски утицај или један од гласова који долазе из „запуштених манастирчића“. Циклус и могућност развоја умјетничког, животног и друштвеног је прекинут и форма сапрожимајуће Андрићеве косовске филозофије и њена умирујућа природност, довршеност и достигнућност постала је један од полова дуалистичког доживљаја свијета.

„Велики митови – уклето српство, склањање властеле по косовском слому царства у црногорске горе, освета Косова, жртва Обилића, неизмирљивост крста и полумјесеца, Турци као апсолутно зло, распрострајени по свом српском народу, овдје, код Катунана добили су најоштрије, најнепомирљивије видове. Овдје је то осјећање – мимо и изнад свих других. Обилић и Косово нијесу били некад и далеко, него су ту – у свакодневном мишљењу и осјећању и живљењу и борби с Турцима.“ (Ђилас 1988: 20)

У мит, нејасну слику неразвијене колективне свијести, укључују се српство, косовски слом, Обилић, а са њима и свакодневни племенски начин живота, борбе и мишљења. Дислокацијом у мит² ових доми-

2 Потреба за сазнањем код сваке праве духовне функције има, како Ернст Касирер тврди, снагу са својством првобитног уобличавања. Овакав приступ не прихвата подражавање као нешто што је пасивно постојеће, већ у њега укључује енергију духа посредством које појава добија „одређено 'значење', својеврстан идеални садржај“ (1985: 25). Касирер овај концепт даље проширује на мит и религију: „То важи за уметност колико важи и за сазнање; за мит колико и за религију. Сви они живе у својеврстним световима слика, у којима се не одражава просто

нантних облика друштвеног живота отвара се могућност њихове реинтерпретације, промјене културног обрасца и отварања идентитетске сумње и полифоничности. Идеолог отвара простор за пројекцију могућег свијета и конституише симболички поредак нове друштвене и културне стварности.³ Андрић ни једном не помиње мит, код њега је све чисто, јер он у свој рад не уноси личну идеологију, не осјећа да би текст могао имати сопствену идеологију и нема вредносни идеолошки суд. Борба је природна јер се налази унутар утврђене схеме: „Али та борба, коју му је као примарну дужност налагала челична схема косовске мисли и која је за обичног Црногорца била разумљива и проста као и живот сам, била је за благородну душу Његошеву извор нових и великих патња“ (Андрић 1976: 92).

Структурно и са интенцијом Милован Ђилас води идеју којом косовску схему, косовски завјет и косовски круг трансформише у друштвену схему, друштвени уговор и друштвени систем. У оквиру структурног косовског круга Андрић врши контекстуализацију Његошевог књижевног дјела:

нешто емпиријски дато, већ их они, напротив, стварају по једном самосталном принципу“ (1985: 25).

- 3 Институционализација системског тумачења је имала за циљ одабир друштвено прихватљивих текстова и одбацивање неподобних дела: „Да је његово песничко стварање завршено *Лучом* и њоме окруњено, Његош би био централно духовно упориште за сваку мисао која се регресивно креће, за сваки духовни конзервативизам“, сматра Радован Зоговић у књизи *Његошева њоема о борби и слободи* (1949: 35). Неколико година касније Зоговић ће се, и због Његоша, наћи на мети идеолошке критике Милована Ђиласа: „у том погледу је најдаље отишао негдашњи марксиста а садашњи 'инфорбировски мучени' Радован Зоговић који је да не трепне тврдио да је Његош – а не Маркс – био незамјенљиво оружје у нашој народноослободилачкој борби“ (1952: 71).

„Усталом, *Горски вијенац* као и *Шћейан Мали* искључиво су и постављени у службу косовске мисли. Па и сама *Луча микрокозма*, иако сва од метафизичких преокупација, није без везе са њоме преко подсвесних алузија и аналогија.“ То је модел избављења из ропства које је привремено и гдје постоји перспектива свијетлог царства у њој се види „прототип косовске судбине Његошеве“. Уистину Његош и за трагедију Адамову и за полом српског народа на Косову употребљава једну исту реч „паденије царства“ (Андрић 1976: 97).

Стварност књижевног дјела у оквиру пјесничко-ве реалности је посебан вид егзистенције и у њему се на различите начине, у садашњој временској перспективи, стварање великог пјесника превредновало или трансформисало у једну врсту „регулације или дерегулације између окружења, идентитета и описивања тог идентитета“ (Шуваковић 2011: 321). Само Његошево дјело није имало примарну функцију да изазове ефекат таквог идеолошког типа, а рецепција текста ће дценијама касније откривати, у различитим критичким студијама, елементе који се могу сагледати као односи регулације или дерегулације идејних, идентитетских и поетичких односа.

б) Силазак са позорнице смрти или говор о себи

У каснијој перцепцији, критици и есејима антиномични живот пјесников био је идеална подлога за приповиједање тог истог живота, укључујући у текстове и документа из различитих домаћих и страних извора.⁴ Очигледна је интенција аутора да се на осно-

⁴ Значајан број ових документа обрадио је и објавио Јевто Миловић. У предговору његове књиге *Петар II Петровић Њеиош* у

ву докумената, њихове обраде и везе са другим изворима, писама, записа на маргинама контекстуализује пјесников живот осјенчен анегдотама, народном интерпретацијом и општом националном прихваћеношћу. Андрић и Ђилас користе документ-цитат који се нашао у троуглу: њиховог текста, сопственог значења и значења у прототексту, основни вредносно истраживачки резултати, ако се изузму више-мање срећни спојеви преузетог штива, јесу закључци које аутори доносе о пјесниковом животу и дјелу. И један и други аутор, говоре о себи: Андрић, експлицитно, о утицају Његошевом, у свим подијељеностима личног живота, укључујући и најважнији књижевно-идејно-поетички утицај. За књижевно-историјску позицију, овај став је важан и пружа јасно одређење есеја и личне поетике, у којој се управо за Његоша каже: „Дајући друге, ми се одајемо“ (Андрић 1976: 42). Позиција приповиједача у есеју, за разлику од вредновања дјела и закључака о животу, доноси између тих слојева бриљантну Андрићеву реченицу и њену музику издвојену из текста и судова које доноси: „У то сиво октобарско јутро, са сивим стенама и сивим небом као позадином, оцртавао се у једном призору пуном горштакче простоте и свечане величине, као у некој симболичкој радњи, будући живот Рада Томова“ (Андрић 1976: 12).

Слика, постављена у троугао између стихова из *Шћейана малої* који се, могуће, односе на младог пјесника, мртвог Светог Петра чије је тијело „већ тада личило на свештене мошти“ и неразвијеног историјског Медаковићевог описа има функцију идејно апстрактне

свом времену Чедо Вуковић каже да је тежња научника Миловића била „приказати како Његошев људски и пјеснички лик израста из својег времена, из прве половине деветнаестог вијека...“ (1984: 9).

синтезе. У њој ће се, у унутрашњем свијету пјесника, као на каквој „модерној позорници“ развијати троструки и трагички сукоби „владике, владоца и песника“. Управо ово тројство узеће Ђилас за наслов своје књиге, а приповиједач у њему, као и онај у Андрићу има потребу да ослика исти оквир и тачку у којој се прелама живот, одговорност и дјело велике личности: „Дубока јесен, као вазда кишна на Цетињу и камен је сур и невестио кад се пробије из маглуштине. Сјутра је Лучиндан – 19. октобар 1830. године, и главари треба да дођу на састанак“ (Ђилас 1988: 85).

Сцена позорнице смрти је постављена – боја је иста, вријеме је исто, стил је близак. Пут са позорнице је другачији: Андрићев књижевно-историјски, синтетички; Ђиласов конципиран на технологији преузимања власти више Петровића, него самог Његоша, као и на психологизирању које открива неке сегменте драме онога који полази у власт, стварање и живот.

в) Памфлет, читање документа, преломни догађај – почетак откривања драме

У основи тезе есеја, идеје, довршене мисли довољне себи као паролe и памфлети⁵ Андрић чији поетички, аутопоетички, идејни, мотивски извори или лектира најчешће представљају једну врсту тајне у случају тумачења Његоша се, у великој мјери, открива и демистификује. У другом есеју „Љуба Ненадовић о Његошу у Италији“ пише: „јер, природа књижевног посла је таква да је писцу готово немогуће сликати другог а

⁵ Андрић и у овоме оставља траг у тексту наводећи једног француског памфлетисту који говори да је: „Енглеска Европи оно што је сотона човечанству“. Памфлет или опште мјесто код Његоша је у овом контексту „моћно османлијско царство“ (Андрић 1976: 15).

да при том не да и сам свој портрет, или бар неку црту од њега. Дајући друге, ми се одајемо“ (Андрић 1976: 42). Текст „Светлост Његошевог дела“ доноси експлицитан став о најважнијем утицају на нашег нобеловца, који из разговора са непознатим шпанским познаваоцем литературе дознаје да је овај, подстрек и подстицај „у мучном тражењу правог пута, свога пута у књижевном животу и раду“ налазио у Сервантесовом *Дон Кихоту*. Питајући се, које би то дјело њему, на такав начин, могло значити, он експлицитно закључује: „Његошево“ (Андрић 1976: 55).

Већина поглавља у Ђиласовој књизи конципирана је тако да почиње општим мјестом које у себи садржи питање и очекивање да се то питање ријеша „као да више нема тајни о њему, о Његошу – знају се чињенице, бар најважније. Но нико нема даха да до његовог дна допре и раскрије загонетке, није то био кадар ни он сам“ (Ђилас 1988: 11). „Његош је морао, још од малена, у свему бити Петровић.“ (Ђилас 1988: 35) „Учио је Његош и касније, непрестано и марљиво – за испите пред својом савјешћу. И у томе је био самотан.“ (Ђилас 1988: 62)

Дакле, од текста који је пред читаоцем очекује се објашњење пјесникове тајне, најављује се широки захват различитих поступака и дефинише се почетак форме за поглавља која се могу издвојити из структуре књиге. Истом уопштеном дефиницијом и загонетком почиње свој есеј Иво Андрић: „Ова драма је почела на Косову“ (Андрић 1976: 11). Драма као општем мјесту, термину и симболу, али другачијем, не косовском већ народном, што је кључна разлика у односу на Андрића, обратиће се и Ђилас опомињући се пјесникове самоће, унутрашње и народне драме. Он је прије свега поставио племе као прелазни облик према друштвеном

уређењу које је он обликовао, иако је „по забаченим и запуштеним манастирчићима тињала идеја феудалне, али своје – српске државе, која се у обезличеним и раздробљеним кметским гомилама претворила у мит и епос старе славе и наде“ (Ђилас 1988: 31). Излазак из косовског круга је идеолошки покушај стварања дистанце и нове, догматске умјетности⁶ која кроз мит настоји да конституише други идентитет, вредносне судове. Мит, легенда, предање постају општа мјеста погодна за интрепретацију, иако су дјела, личности или епохе довољно освијетљени изворима, аутопоетичким ставовима и свједочењима савременика.

Литература

- Андрић, Иво. *Есеји II*. Београд: Удружени издавачи, 1976. Штампано.
- Ђилас, Милован. *Легенда о Њеиошу*. Београд: Култура, 1952. Штампано.
- Ђилас, Милован. *Њеиош њесник, владар, владика*. Београд, Љубљана: Зодне, 1988. Штампано.
- Илић, Веселин. *Митологија, идеологија и уметности*. Београд: Ново дело, 1987. Штампано.
- Касирер, Ернст. *Филозофија симболичких облика*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1985. Штампано.
- Миловић, Јевто. „Петар II Петровић Његош у свом времену“, Титоград: ЦАНУ, НИО „Универзитетска ријеч“, 1984. Штампано.
- Шуваковић, Мишко. *Појмовник теорије уметности*. Београд: Орион Арт, 2011. Штампано.

6 Веселин Илић сматра да се „корени апологијског схватања уметности налазе се у догматском и бирократском марксизму и у теорији савремене уметности показују се као идеологизација уметности“ (Илић 1987: 107).

Zivojin Rakocevic

ANDRIC, DJILAS, NJEGOS: KOSOVO CIRCLE,
DESCENDING FROM THE STAGE OF DEATH OR
SPEAKING OF ONESELF

Summary

The analysis of Andrić's essay "Njegoš as a tragic hero of Kosovo thought" and the study by Milovan Djilas "Njegos - poet, ruler, bishop" should show Andrić's influence on the concept and methodology of Djilas's writing, the way of communicating ideas about Njegos, the interpretation of his life, as well as critical literary interpretations. It is pointed out that the ideology of the new social class and Djilas, one of its evolving theoretical advocates, take and decompose the influential and famous essay dedicated to the greatest Serbian poet. For readers, science and society, Andrić and Djilas set expectations, resolutions and explanations of a general topic in which a possible riddle of the poet's creation is hiding. In the composition of Andrić's and Djilas's text, several basic theses are distinguished: a) Kosovo circle: the beyond-time and beyond-space segments of reality; b) descending from the stage of death or speaking of oneself; c) a pamphlet and reading of the document as a beginning of the discovery of drama. The paper deals with these literary-artistic ideas, motives, values and their relationships - that is, their use in a changed ideological context, personal identification, and a dogmatic approach.